

Avazxon esa ko'p dostonlar («Balogardon». «Intizor». «Bo'tako'z», «Qunduz bilan Yulduz», «Zulfizar bilan Avaz», «Gulixiromon», «Malika ayyor», «Mashriq» va boshqalar)da bosh qahramon sifatida ishtirok etadi. Turkumning so'nggi dostoni «Ero'g'li»da Go'ro'g'lining keksaygan davri va Sulduzi tog'ida g'oyib bo'lishi tasvirlanadi. «Go'ro'g'li» turkumi dostonlari xalq hayoti va turmushini, uning orzu-umidlari va yuksak

maqsadlarini, ma'naviy-estetik olamini keng miqyosda badiiy aks ettiruvchi asar sifatida bebaho meros sanaladi[6]. Xulosa o'rnida shuni qayd etish lozim bugungi kunda yosh avlod qalbida milliy qadriyatlar, an'analar, urf-odatlar aks ettirilgan ushbu doston insonparvarlik g'oyalarini o'zida mujassam ettirgan halqimizning o'gzaki ijod namunasi sanaladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Жирмунский В. М., Зарифов Х. Т., Ўзбекский народный героический эпос, М, 1947.
2. Карриев Б. А., Эпические сказания о Керегли у тюркоязычных народов, М., 1968.
3. Мурадов М., Эпос “Горогли”, Т., 1984.
4. Go'ro'g'li dostonlarini to'rt jildli, 1-4 jildlar, Т., 1996-1999.
5. Intizor Nurali. Gulixiromon, Т., 1965.
6. Турдимов Шомирза. “Гўрўғли” дostonларининг генезиси ва тадрижий босқичлари. — Тошкент: Фан, 2011.

SURXON VOHASI TURKLARI

Qarshiyev Islom Maxmarahim o'g'li,

Termiz davlat universiteti Jahon tarixi kafedrası dotsenti v.b.,
tarix fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

Annotatsiya: Maqolada, bizga ma'lum bo'lgan o'zbek xalqi tarkibidagi etnik komponent, XX asr boshlariga qadar o'troq aholi orasiga singib ketmagan, yarim o'troq turmush tarzi va urug'chilik an'analarini saqlab qolgan etnografik guruhlardan biri “turk”lar haqida so'z boradi. Muallif Surxon vohasida yashovchi “turk”lar, ularning genealogiyasi, soni, hududiy joylashuvi va mavzuga doir ayrim adabiyot va manbalar haqida ma'lumot beradi.

Kalit so'zlar: “turk”, Surxon vohasi, turk-kaltatoy, turk-barlos, B.X.Karmisheva, I.Magidovich, urug'-qabilaviy bo'linish.

Аннотация: В статье известная нам этническая составляющая узбекского народа — одна из этнографических групп, не ассимилировавшаяся в оседлое население вплоть до начала XX века, сохранившая полуседлый образ жизни и традиции семеноводства. Упоминаются “турки”. Автор приводит сведения о «тюрках», проживающих в Сурханском

оазисе, их генеалогии, численности, территориальном расположении, а также некоторую литературу и источники по данной теме.

Ключевые слова: «Тюрк», Сурханский оазис, тюрк-калтатой, тюрк-барлос, Б. К. Кармышева, И. Магидович, родо-племенное деление.

Abstract: In the article, the ethnic component of the Uzbek people known to us is one of the ethnographic groups that did not assimilate into the settled population until the beginning of the 20th century, and preserved a semi-sedentary lifestyle and seed-breeding traditions. “Turks” are mentioned. The author provides information about the “Turks” living in the Surkhan oasis, their genealogy, number, territorial location, and some literature and sources on the subject.

Key words: “Turk”, Surkhan oasis, Turkish-kaltatoy, Turkish-barlos, B.K. Karmisheva, I. Magidovich, clan-tribal division.

O'zbek xalqi tarkibi VI–XIII asrlarda turk va turk-mo'g'ul qabilalari etnografik guruhlarining O'rta Osiyo hududlariga kirib kelishi va Movarounnahrning qadimiy turkiy elatlarining assimilyasiyasi natijasida shakllangan. Ushbu xalqlarning alohida guruhlari va qabilalari XX asrning boshlariga qadar ham yarim ko'chmanchilik turmush tarzini davom yettirib, ko'chmanchi va yarim ko'chmanchilar singari uzoq vaqt mobaynida urug' qabilaviy nomlarini saqlab qolgan. Ular O'zbekiston hududlarida XX asrning boshlarigacha etnik nomlariga xos bo'lgan xususiyatlarini qisman saqlab, o'troq holda yashovchi qadimiy etnik komponentlar bilan to'liq aralashib ketmasdan, yarim o'troq turmush tarzida yashab, o'troq aholi orasiga singib ketmagan holda yarim o'troq turmush tarzi va urug'chilik an'analarini saqlab qolgan etnografik adabiyotlarda chig'il, yag'mo, qarluq, qang'li, turk, qipchoq kabi etnonimlar bilan ma'lum[1;3-21]. O'zbeklar tarkibidagi etnik komponentlaridan biri XX asr boshlariga qadar o'troq aholi orasiga singib ketmagan holda yarim o'troq turmush tarzi va urug'chilik an'analarini saqlab qolgan etnografik guruhlardan biri ilmiy adabiyotlarda umumiy "turk" nomi bilan ma'lum.

Turklarga ilmiy adabiyotlarda O'rta Osiyo hududiga Shayboniyxon bosqiniga qadar ancha avval kelib joylashib, turg'unlashgan turk va turk-mo'g'ul qabilalarining avlodlari, deb qaraladi [1;3-4].

Turklarning O'zbekistondagi umumiy soni 1926-yilda taxminan 34610 kishi ekanligi qayd etilgan[3;72-76]. Barcha ko'chmanchi va yarim ko'chmanchi chorvador xalqlar kabi "turk"lar uchun ham urug'-qabilaviy bo'linish xarakterli bo'lgan. O'rta Osiyo hududida turklarning to'rtta yirik qabilasi – turklar, barlos, muso-bozori va kaltatoylar yashaganlar[1;3-4].

Turklar Surxondaryoning shimoli-sharqiy qismida Sho'rchi, Sariosiyo, Uzun va Denov tumanlarida yashagan va XIX asr oxirida ham eng yirik urug'lardan biri hisoblangan. Turklar asosan Surxondaryoning o'rta va yuqori oqimlarida dehqonchilik, chorvachilik, qisman savdo-sotiq bilan

shug'ullangan. «turk» atamasi haqida fikr bildirgan akademik V.V.Bartold uning to'la ma'noda etnik atama emasligini ta'kidlaydi. Urxun yozuvlarida hamda keyinchalik sharqshunos olimlar – A.Yu.Yakubovskiy, A.N.Bernshtam, S.P.Tolstov asarlarida "turk" so'zi har xil qabilalarning siyosiy birlashmasini anglatadi, deb izoh beriladi[4;97]. Mashhur etnograf olim akademik K.Shoniyozov «O'zbek xalqining shakllanish jarayoni» asarida turk atamasi 445 yildan boshlab manbalarda tilga olinib, ularning eftaliylarga qattiq zarba berib, Movarounnahrni egallaganliklari va Amudaryo sohillariga chiqqanliklari qayd etiladi. Turk xoqonligi davrida – VI–VIII asrlarda Toxariston hududida 27 viloyat mavjud bo'lib, ular turklar tomonidan idora qilingan. Shundan bittasi Surxon-Sherobod hududiga to'g'ri kelgan. Qayd etilgan ma'lumotlarga asoslangan holda turklar VII–VIII asrlarda Shimoliy Surxon hududlariga kirib kelib, mahalliy o'troq turk qabilalari bilan aralashib muqim joylashganlar, deyish mumkin[11;139,142,146].

I.Magidovich rahbarligida tuzilgan komissiyaning 1924-yilgi ro'yxatida Shimoliy Surxon hududidagi turk qabilasining uchta – balos (barlos), muso bozori va kaltatoy urug'lari borligi qayd etilgan. Dala-kuzatuv tadqiqotlariga asoslanib ham turk qabilasining uchta urug'i mavjudligini aniqlanganb – barlos, kaltatoy va qarluq. Dala tadqiqotlari bilan I.Magidovich ma'lumotlarini solishtirsak, farq bitta urug'dan iborat bo'layapti. I.Magidovich qarluq (kalliq) qabilasini «turk» qabilalari ittifoqidan alohida qabila sifatida keltiradi[3;211]. Tadqiqotlar davomida ko'plab daryo bo'yi aholisi o'zlarining "turk" ekanligini ta'kidlab, so'ngra «qarluq» so'zini qo'shib aytdilar. Bu asosan Oltinsoy tumani Qarluq, Jobu qishloqlariga xos. O'z navbatida Surxondaryo bo'ylarida o'zlarini faqat "turk" deb ataydigan sof, ya'ni urug'larga bo'linmaydigan guruhlar ham mavjudligi aniqlandi.

Turklar 1927-yilda yuqori Surxonda 3641 kishini, Surxonning o'rta oqimida esa 703 kishi ro'yxatga olingan. Boysun va Sherobod bekliklarida ham turklar yashagan. Boysun

bekligida Xalqayor daryosi bo'yida Saroytosh va Turk – qishloq, Oluchabuloq, Yuqori Machayda va Sherobod bekligida esa Gegirdak va Novbog' qishloqlarida turklar yashaydilar[6].

Turk-kaltatoylar Surxondaryoning Denov tumanidagi Kenagas qishloq kengashi hududidagi qishloqlarda istiqomat qilishi aniqlandi. O'tkazilgan dala tadqiqotlari davomida bu urug'ga oid bir qator manbalar o'z tasdig'ini topdi. Urug'ning kelib chiqishi, urug'lar o'rtasida kelib chiqadigan o'zaro nizo-janjallar, yer, yaylov, sug'orish ariqlari masalasidagi kelishmovchiliklar natijasida ayrimlari urush boshlab bostirib kelsa, ikkinchisi himoyalangan. Ba'zan shunday holatlar bo'lganki, bir urug' vakillari ikkinchi urug' vakillarini jang va janjallarda o'zini qanday ko'rsatgan bo'lsa, shunga mos ravishda ataganlar. Keksalarning hikoya qilishlaricha, turk-kaltatoylar bu janglarda o'zlarining chaqqonliklarini namoyon etganlar. Shu sababli ular bir-ikki yoshli toyning nomini olganlar. Bunday yoshdagi toychoqlar "kaltatoy" deb ataladi. Chunki bu yoshda ularning tezroq chopishlari uchun dumlarini kesib kalta qilingan[7]. Olib borilgan tadqiqotlar axborotchilarning ma'lumotlarida ma'lum ma'noda haqiqat borligini, bir qabila-urug' vakillari ikkinchisidan qandaydir bir belgilari bilan yoki xulq-atvori bo'yicha ajralib turishini tasdiqlaydi. Ehtimol «kaltatoy» so'zi turklarning bir qismi boshqa qismiga qo'ygan laqab-nom bo'lishi ham mumkin.

Turk-barloslar Shimoliy Surxon vohasining Uzun tumani Jonchekka qishlog'ida istiqomat qiladilar. Muarrix Rashiddinning "Jome at-tavorix" asarida ta'kidlanishicha, Chingizxon davrida barloslar Onon va Kerulen daryosi havzasida yashaganlar va kuchli harbiy quvvatga ega bo'lib, Kubalay No'yon nomli yirik harbiy sarkada boshchiligida istilochilik urushlarida mo'g'ul armiyasi safida ishtirok etganlar[8;92-94]. Barlos Qorachur No'yon Chingizxonning nufuzli amirlaridan bo'lib, Amir Temur ajdodlarining beshinchi (Katta bobosi)si bo'lgan[5;21]. Chingizxon vorislari davrida barloslarning bir qismi Sharqiy Turkistonga,

XIII asrning 60-yillarida Shahrisabz vohasiga kelib joylashib, ular Amir Temurning qarindoshlari bo'lgan. Rashiddin barloslarning ilk ajdodlarini turklar bo'lgan, keyin mo'g'ul nomini olgan Nurun qabila ittifoqi tarkibida tilga oladi. Bu firtni xitoyshunos olim A.Yu.Zuev tasdiqlab, barloslarni turkiy xalq degan xulosaga keladi[9;178-185]. O'zbekistonda, jumladan, Shimoliy Surxon vohasida yashaydigan barloslar o'zlarini turk-barlos deb atashadi.

Sharqshunos A.Yu. Yakubovskiyning qayd etishicha, «jaloyirlar va barloslar Yettisuvdan Sharqiy Turkiston, Sirdaryo hamda Shimoliy Amudaryo, Toharistonga til jixatidan ancha-muncha turklashgan holda keladilar va yangi hududlarda ular shunchalik turklashib ketdilar, XIV asrning o'rtalarida ular o'zlarining ona tillarini turk tili deb hisoblay boshladilar»[10;10]. Demak, olib borilgan dala tadqiqotlariga asoslanib, Shimoliy Surxondagi barloslar Qashqadaryoning Shahrisabz vohasi orqali kelib joylashib qolgan deyishga asos bor, chunki mahalliy barlos urug'i keksalari o'zlarining asli bobolarini shahrisabzliklar deb ataydi[7].

O'zbekistonning janubiy viloyatlarida barloslarning "oltibachcha" va "kalhofizi" kabi ikki urug'i urug'i yashaydi. Oltibachcha kelib chiqishi oltita aka-ukadan tarqalgan bo'lib, qolganlari "qozibachcha", "po'latbachcha", "axsaqbachcha", "negmatbachcha"lardir. Boshqa bir ma'lumotlarga qaraganda barloslar yettita o'g'ildan tarqalgan deyiladi. Hozirgi Regar tumanida yashovchi barloslar o'zlarini «tolibachcha» avlodidan deb biladilar. Amir Temurni oltibachcha avlodidan kelib chiqqan, deb taxmin qiladi B.X.Karmisheva[3;183-184].

Tadqiqotlarda e'tirof etilishicha, barloslar o'rta asrlardagi turk-mo'g'ul kelib chiqishidagi etnonimlarga bog'liq bo'lmasdan, balki turklar va tojiklar kabi Movarounnahrning tub yerli aholisidir. Bu fikrni antropologik materiallar ham tasdiqlaydi.

O'z navbatida shuni ham ta'kidlash joizki, Surxon vohasi turklari geneologiyasini

aniqlash hozircha ancha mushkul. XIX asrda boshlangan o'zbeklar bilan konsolidatsion jarayonlar natijasida urug'-qabilaviy bo'linishlarining yo'qolib borishi tobora kuchayib borgan. Axborotchilar faqatgina oilaviy-qarindoshlik guruhlari nomlari, ayrim hollarda esa ko'pincha barloslar va kaltatoy qabilalariga oidligini biladilar, xolos. Ushbu

“turk” etnik jamoalari nomi ostida mahalliy aholi etnik rang-barangligini birmuncha ko'paytirgan bo'lsalar ham, lekin uning etnik tarkibini tubdan o'zgartirib yubormagan. Ushbu etnik guruh shakllangan o'zbek xalqining tarkibiga kelib qo'shilgan navbatdagi etnik komponent edi, xolos.

Foydalanilgan manba va adabiyotlar ro'yxati:

1. Кармышева Б.Х. Этнографические группы “турк” в составе узбеков // СЭ. 1960. №1. – С. 3-21.
2. Кармышева Б.Х. Очерки этнической истории южных районов Таджикистана и Узбекистана. – М.: Наука, 1976. – С. 183-184.
3. Материалы по районированию Средней Азии. Кн. I. Территория и население Бухары и Хорезма. Ч. I. Бухара. Ч. II. Хорезм. – Т., 1926. ч. I, – С. 72-76, 211.
4. Наджимов К. Антропологический состав населения Сурхандарьинской области. – Ташкент: Изд. САГУ, 1958. –С. 97.
5. Низомиддин Шомий. Зафарнома. –Тошкент, 1996. –Б. 21.
6. Қаямов А. XX аср бошларида Ўзбекистон ҳудудида этник ҳолат – Ташкент, 2015. – 184 б.
7. Қурбонов А. Шимолий Сурхон воҳаси аҳолиси анъанавий маданиятининг этник ва локал хусусиятлари (XIX аср охири – XX асрнинг биринчи ярми). Тарих фанлари номзоди илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертация. –Тошкент, 2009. – 198 б.
8. Рашид ад-дин. Сборник летописей. –М.,–Л., 1952. Т. 2. Ч. 1. –С. 92-94.
9. Зуев А.Ю. «Джами-ат-таварих» Рашид ад-дина как источник по ранней истории Жалойридов (Письменные памятники Востока. Историко-археологические исследования). Ежегодник – 1969. –М., 1972. –С. 178-185.
10. Якубовский А.Ю. К вопросу об этногенезе узбекского народа. –Ташкент, 1941. –С. 10.
11. Шониёзов К. Ўзбек халқининг шаклланиш жараёни. –Тошкент: Шарқ, 2001. –Б. 139, 142, 146.

СУРХОН ВОҲАСИ ТОҒЛИҚ ТОЖИК АҲОЛИСИНING МАРОСИМ ВА УРФ-ОДАТЛАРИ (БОЙСУН ТУМАНИ ПАНЖОБ ҚИШЛОҒИ МИСОЛИДА)

Рахмонов Махаммад Ҳабибулло ўғли,
Термиз давлат университети
Жаҳон тарихи кафедраси ўқитувчиси
muhammad19940208@mail.ru
+99891 582 25 25

Аннотация: Ушбу мақолада Сурхон воҳаси тоғлиқ тожикларнинг маросимлари, урф-одатлари ва анъаналари улар билан боғлиқ бўлган этнографик қарашлари баён қилинган. Ушбу маросимларни ўтказиш тартиблари ва қоидалари акс этирилган.

Калит сўз: ички Панжоб, Обрў, Номгузарон, Сўйиш, Тўпик ютиш, Сочиклик, Бойсун, Қур, Шехони, Саънони, Шихистонаги, Ошиқи, Дастгир ва бошқалар.

Аннотация: В данной статье изложены